

Foto: Anda van Riet

BEWUSTE TAALVAAARDIGHEID IN DE KLAS

In de globaliserende wereld van de 21e eeuw worden analytische en reflectieve denkvaardigheden steeds belangrijker geacht. Ook binnen het taalonderwijs stijgt de vraag naar vakinhoudelijke verdieping en krijgt de vormgeving van goed en toekomstgericht onderwijs steeds meer aandacht. In dit artikel beschrijven twee promovendi van de Radboud Docenten Academie hoe taalbewustzijn en taalkundig redeneren kunnen bijdragen aan het denken en reflecteren van leerlingen binnen de talenvakken.

ELLEN VAN DEN BROEK & ROY DIELEMANS

‘Meneer, wat is ook alweer een lijdend voorwerp?’, vroeg een leerling uit 3 havo tijdens de nabespreking van een toets. Voor zijn grammaticatoets had hij met een 7,5 een ruime voldoende behaald, maar het was hem compleet niet duidelijk welke functie het lijdend voorwerp in een zin vervult. Een taaldocent wordt dagelijks geconfronteerd met dergelijke situaties. De theorie wordt voor de leerlingen gereduceerd tot behapbare stappenplannen en ezelsbruggetjes en de opdrachten zijn gericht op een snel benoemingsresultaat. In onze promotieonderzoeken aan de Radboud Docenten Academie naar taalbewustzijn binnen

het schoolvak Engels (Ellen van den Broek) en taalkundig redeneren binnen het schoolvak Nederlands (Roy Dielemans) komen we deze situaties ook regelmatig tegen. Ter illustratie: traditionele grammaticalesen bij Nederlands zijn vaak gebaseerd op een deductieve invalshoek, waarbij leerlingen nauwelijks worden uitgedaagd tot analytisch en reflectief denken. Leesvaardigheid bij Engels richt zich voornamelijk op het beantwoorden van verschillende meerkeuzevragen gekoppeld aan diverse tekstpassages, waardoor leerlingen de betekenis van het grotere geheel, de volledige tekst, maar moeilijk kunnen overzien.

De uitdaging voor docenten, onderzoekers en ontwikkelaars van lesmethoden is om leerlingen te prik-

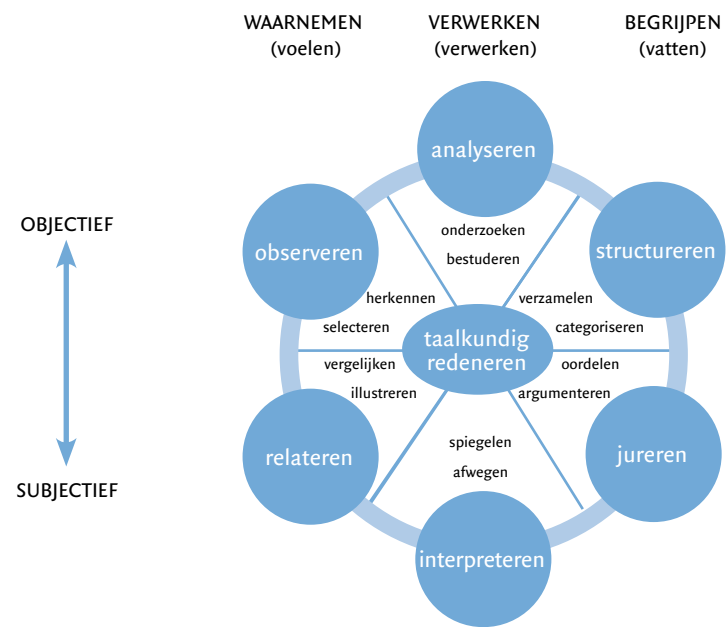
kelen om op een taalbewuste en creatieve manier na te denken over taal, zodat leerlingen denkvaardigheden ontwikkelen die zowel binnen als buiten school van pas komen. In onze onderzoeksprojecten ontwikkelen we samen met docenten didactisch materiaal om leerlingen uit te dagen tot taalbewust redeneren. Hierbij staat de volgende vraag centraal: *Op welke wijze kan taalbewustzijn gestimuleerd worden met behulp van taalkundig redeneren?*

Taalbewustzijn

Taalbewustzijn sluit aan bij die vraag naar uitdagender, creatiever en toekomstgericht taalonderwijs (Platform Onderwijs2032, 2015; Regieorgaan Geesteswetenschappen, 2014; Tammenga-Helmantel & Le Bruyn, 2016). De huidige, overwegend communicatieve benadering richt zich voornamelijk op de ontwikkeling van taalvaardigheden en minder op taalkundige aspecten van taal en het analyseren van taal(gebruik). Een benadering waarin

meer aandacht is voor de ontwikkeling van taalbewustzijn zou kunnen bijdragen aan de vakinhoudelijke verdieping van het taalonderwijs van de toekomst.

Carter (2003) omschrijft taalbewustzijn als ‘de ontwikkeling van een verbeterd bewustzijn van en gevoeligheid voor de vormen en functies van taal’. Met taalbewustzijn doen leerlingen kennis op over taal, en ontwikkelen ze inzicht in het taalsysteem en (hun eigen) taalgebruik. Hierbij is ook een belangrijke rol weggelegd voor leerlingen om zelf patronen in en aspecten van taal te ontdekken. Onderwerpen als taalvariatie, meertaligheid en taalgebruik kunnen zo gekoppeld en (vakoverstijgend) geïntegreerd worden met de taalvaardigheden, grammatica en literatuur en daarmee beter aansluiten bij de actualiteit en de belevingswereld van leerlingen. Op deze manier is taal niet alleen relevant binnen school, maar wordt het nadenken over taal ook interessant in de context buiten school.

Conceptmodel: Taalbewustzijn zichtbaar maken met behulp van taalkundig redeneren

Hogere-ordedenkvaardigheden

Het integreren van taalbewustzijn en taalkundig redeneren in het huidige talenonderwijs zou mogelijk kunnen bijdragen aan het ontwikkelen en stimuleren van hogere-ordedenkvaardigheden bij leerlingen. Dit zijn vaardigheden zoals analyseren, evalueren en creëren (SLO, 2014). Deze vaardigheden zijn niet alleen van belang in het voortgezet onderwijs, maar worden ook steeds vaker gevraagd in het hoger onderwijs.

Leerlingen worden uitgedaagd om hun antwoorden op kritische en reflectieve wijze toe te lichten. Enerzijds kan de docent op deze manier het taalbewustzijn van leerlingen zichtbaar maken, anderzijds kan de docent dit bewustzijn tijdens het leerproces stimuleren. Taalbewuste leerlingen zijn in staat om het grotere geheel in acht te nemen en over taal na te denken. Dit betekent dat leerlingen over kritische en analytische denkvaardigheden beschikken waarmee ze, samen met hun opgedane kennis, vraagstukken op een creatieve wijze op kunnen lossen. Leerlingen moeten daarom niet worden toegerust met ezelsbruggetjes, maar met middelen om vanuit een specifieke context meerdere oplossingen en argumenten aan te dragen, bijvoorbeeld door vragen (leren) stellen, taalbewust denken en taalkundig redeneren.

Taalkundig redeneren

Om taalkundig redeneren zichtbaar te maken, is het belangrijk om in kaart te brengen wat het precies inhoudt. Een hulpmiddel om dit te beschrijven is er echter niet.

Een model van Van Drie en Van Boxtel (2008), waarin onderdelen van historisch redeneren uiteen zijn gezet, is daarom gebruikt als uitgangspunt. Op basis van dit model, literatuuronderzoek en expertraadpleging is een conceptmodel opgesteld voor taalkundig redeneren (zie figuur). Dit model biedt een docent middelen om hogere-ordedenkvaardigheden in het talenonderwijs te benoemen en te stimuleren.

Het conceptmodel is gestructureerd op basis van de theorie over grammaticaal denken van Coppen (2012), die zijn theorie ontleend aan de denkvaardigheidentheorie van Moseley et al. (2005). De theorie gaat uit van drie fasen binnen een denkproces, namelijk voelen, vatten en verwerken. Per stap in het redeneerproces is er onderscheid gemaakt tussen objectieve leeractiviteiten boven in het schema en subjectieve leeractiviteiten onder in het schema.

Allereerst is er sprake van het waarnemen ('voelen') van een taalsituatie, zoals een zinsconstructie in een tekst. Leerlingen observeren een dergelijke zin en relateren dat wat ze zien aan hun voorkennis. De tweede stap is het begrijpen ('vatten') door middel van het structureren en beoordelen van de gelezen zin of tekst en deze te koppelen aan de theorie. De leeractiviteiten in de derde stap ('verwerken') hebben als doel om leerlingen te stimuleren hun kennis over de gelezen zin of tekst op een creatieve manier toe te passen of te analyseren. Deze stappen zullen verder worden geïllustreerd aan de hand van twee praktijkvoorbeelden.

Voorbeelden

In kader 1 en 2 geven we twee voorbeelden waarin taalbewustzijn gestimuleerd en zichtbaar gemaakt wordt met behulp van nevenstaand model voor taalkundig redeneren. Het doel van de opdrachten is om leerlingen stapsgewijs te laten redeneren over taal. Zo kun je als docent het taalbewustzijn zichtbaar maken en het taalkundig redeneren stimuleren. Het voorbeeld in kader 1 is gebaseerd op het werk uit een docentontwikkelteam en heeft betrekking op taalkundig redeneren binnen het schoolvak Nederlands. Dit voorbeeld is getest bij 320 leerlingen uit 3 havo/vwo. Docenten gaven in de evaluatie aan dat het werken in tweetallen een veilige leeromgeving biedt om leerlingen hardop na te laten denken. Door het uitwisselen van verschillende mogelijkheden worden multiperspectiviteit en meervoudige argumentatie bevorderd. Het voorbeeld in kader 2 is ontwikkeld voor 5 vwo en is verder uitgewerkt op basis van interviews met tien docenten Engels. Beide voorbeelden zijn, wellicht met enige aanpassing, ook geschikt voor andere leerjaren.

Beide opdrachten zijn opgedeeld in de drie fasen van denken, 'voelen, vatten en verwerken', zoals weergegeven in het figuur. Door deze opdeling heb je als docent een houvast om het redeneerproces van leerlingen stapsgewijs op te bouwen richting hogere-ordedenken, het redeneren over taal zichtbaar te maken en daarmee inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het taalbewustzijn van leerlingen.

De opdrachten zijn opgesplitst in drie vragen, waarbij de eerste vraag overeenkomst met de fase 'voelen', de tweede vraag met de fase 'vatten' en de derde vraag met de fase 'verwerken'. De eerste vraag is erop gericht om de leerling te laten observeren wat hij ziet, waarbij de leerling ook uitgedaagd wordt om deze observatie te relateren aan zijn voorkennis en taalgevoel. Vervolgens wordt de leerling bij de tweede vraag uitgedaagd om de informatie te structureren en te komen tot een oordeel over wat hij heeft waargenomen. In de derde stap worden leerlingen uitgedaagd om op creatieve wijze de informatie uit de opdracht te verwerken. Hierbij is niet altijd sprake van een eenduidig antwoord, maar juist van een open analyse met ruimte voor eigen interpretatie.

Tot slot

Op welke wijze kan taalbewustzijn gestimuleerd worden met behulp van taalkundig redeneren? Deze vraag stelden we ons aan het begin van dit artikel. De praktijkvoorbeelden laten zien hoe leerlingen door middel van redeneren gestimuleerd kunnen worden tot nadenken

Lees onderstaande zinnen. Doe vervolgens opdracht 1 tot en met 3. Werk in tweetallen.

1. Abel ging bij oma op visite.
2. Resa en Nica schijnen aardige meisjes te zijn.
3. Margriet schrijft een boek.
4. De leerlingen waren gezellig vandaag.

Opdracht 1 – Voelen

Verdeel de zinnen in twee categorieën. Je mag meerdere indelingen maken. Tip: denk aan inhoud, getal, tijd en betekenis.

Opdracht 2 – Vatten

- In welke zin 'doet' het onderwerp iets? Leg vervolgens uit of er in deze zinnen sprake is van een werkwoordelijk of een naamwoordelijk gezegde.
- Wat is de persoonsvorm? Plaats van iedere zin de persoonsvorm in onderstaand schema:

Persoonsvorm	Tegenwoordige tijd	Verleden tijd
Enkelvoud		
Meervoud		

Opdracht 3 – Verwerken

Hieronder zie je drie combinaties van drie werkwoorden. Het zijn werkwoorden uit de vier zinnen. Je moet ze dan ook lezen in de context van deze zinnen. Welk woord past niet in het rijtje? Bedenk voor ieder woord een of meerdere argumenten waarom het niet in het rijtje past.

1. ging	–	schrijft	–	waren
2. schijnen	–	zijn	–	waren
3. ging	–	zijn	–	schrijft

Kader 1. Voorbeeldopdracht Nederlands

You've seen a clip from the movie *Alice in Wonderland* that contains the following quote (see <bit.ly/lm-jabber>). The quote is based on a poem by Lewis Carroll. Read the quote and answer questions 1 to 3. Work in pairs.

— Mad Hatter: 'Twas brillig, and the slithy toves did gyre and gimble in the wabe: All mimsy were the borogoves, and the mome raths outgrabe.

— Alice: Sorry, what was that?

— Mad Hatter: What was what?

— Mad Hatter: The Jabberwock, with eyes aflame, jaws that bait and claws that catch. Beware the Jabberwock, my son, and the frumious Bandersnatch. He took his vorpal sword in hand, the vorpal blade went snicker-snack. He left it dead, and with its head he went galumphing back. It's all about you, you know.

Vraag 1 – Voelen

What do you notice about the text? How does this text play with the English language?

Vraag 2 – Vatten

- What can you say about the words you don't know?
- Try to describe the meaning of the following words: *slithy, borogoves, outgrabe, frumious, galumphing*. What context clues helped you determine the meaning of those words?

Vraag 3 – Verwerken

- Replace the nonsense words with existing English words – or create your own nonsense words – and rewrite the poem in your own words.
- Now find another classmate and discuss your answers. What differences can you observe?

Kader 2. Voorbeeldopdracht Engels

over en reflecteren op taal(gebruik). Deze aanpak volgt een opbouw in denkvaardigheden richting hogere-ordedenken, waardoor leerlingen stapsgewijs vertrouwd raken met het redeneren over taal. Het redeneren draagt op die manier weer bij aan het zichtbaar maken van taalbewustzijn, dus de kennis en het inzicht dat leerlingen hebben opgedaan over taal. De leeropbrengst zit hem met name in het redeneerproces. In plaats van een focus op reproductie wordt de stap gemaakt naar productie. Leerlingen gaan op een actieve en betrokken manier aan de slag met taalbronnen en reflecteren stapsgewijs op de verschillende, maar samenhangende, onderdelen hiervan. Deze hogere-ordedenkvaardigheden zijn niet alleen van belang voor de vakinhoudelijke verdieping van de (talen)vakken op school, maar zullen straks ook van pas komen bij een vervolgstudie in het hoger onderwijs.

Bovenstaande voorbeelden vormen slechts een kleine selectie van wat er op het gebied van taalbewustzijn en taalkundig redeneren mogelijk is. Onze eerste ervaringen met bovenstaand materiaal zijn erg positief en samen met docenten willen we nu verder werken aan het ontwikkelen van lesmateriaal. Interesse? Laat het ons weten!

Met dank aan acht docenten van College de Heemlanden (Houten), het Dorenweerd College (Doorwerth), Lyceum Oudehoven (Gorinchem) en het Rembrandt College (Veenendaal) die materialen hebben ontwikkeld en uitgetest.

Graag komen de auteurs in contact met docenten die geïnteresseerd zijn om verder mee te denken en/of materialen te ontwikkelen. Wilt u bijdragen aan het onderzoek, of heeft u vragen of ideeën, neem dan contact met op met Ellen van den Broek (<e.vandenbroek@docenten-academie.ru.nl>) of Roy Dielemans (<r.dielemans@docentenacademie.ru.nl>).

LITERATUUR

- Carter, R. (2003). Language awareness. *ELT Journal*, 57(1), 64–65.
- Coppen, P.-A. (2012). Sturen zonder handen. In A. Mottart & S. Vanhooren, *Zesentwintigste conferentie Het Schoolvak Nederlands* (pp. 207–213). Gent: Academia Press.
- Drie, J. van, & Bostel, C. van. (2008). Historical reasoning: Towards a framework for analyzing students' reasoning about the past. *Educational Psychology Review*, 20(2), 87–110.
- Moseley, D., Baumfield, V., Elliott, J., Higgins, S., Miller, J., Newton, D., & Gregson, M. (2005). *Frameworks for thinking: A handbook for teaching and learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platform Onderwijs2032. (2015). *Onderwijs 2032: Een voorstel – Schets van het toekomstige onderwijs*. Geraadpleegd via <http://ononderwijs2032.nl/advies/>
- Regieorgaan Geesteswetenschappen. (2014). *Meer goedopgeleide leraren in de schooltalen: Actieplan*. Utrecht: Auteur.
- SLO. (2014, 21 oktober). Over hogere denkvaardigheden. Geraadpleegd via <http://hogeredenkvaardigheden.slo.nl/over>
- Tammenga-Helmantel, M., & Le Bruyn, B. (2016). Mvt-onderwijs: Hoe willen we het hebben en wat willen we weten? *Levende Talen Magazine*, 103(8), 44–45.

nieuws

Tekortvakken Engels, Nederlands en Duits

Onlangs publiceerde het UWV het rapport 'Kansrijke beroepen'. Daarin wordt een achttal beroepsgroepen beschreven met een tekort aan arbeidskrachten. Een daarvan is het onderwijs. Hoewel er geen algemeen lerarentekort is, zijn er wel enkele tekortvakken. Zo is er – zowel op hbo- als universitair niveau – een gebrek aan docenten exacte vakken en talen. Bij de talen gaat het om leraren Engels, Nederlands en Duits. Ook zijn er veel vacatures bij wiskunde, scheikunde en natuurkunde. Het onderwijs moet concurreren met het bedrijfsleven, dat veel natuur-, wis- en scheikundigen wegkaapt door ze hogere salarissen te bieden. Het volledige rapport is te raadplegen op <bit.ly/lm-uwv>. Elsevier

Open science voor leraren

Onlangs overhandigde NWO, samen met negen andere partijen, het Nationaal Plan Open Science aan (nu demissionair) staatssecretaris Sander Dekker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het plan is een volgende stap in het realiseren van vrije toegang tot alle wetenschappelijke artikelen en optimaal hergebruik van onderzoeksdata.

NWO-voorzitter Stan Gielen: 'Open science leidt tot een duurzamer onderzoeksproces en uiteindelijk tot snellere kennisontwikkeling. NWO gaat nu onderzoeken hoe open science ook breder een plaats kan krijgen in de beoordeling van onderzoeks aanvragen. Daarbij zoeken we nadrukkelijk de aansluiting bij internationale ontwikkelingen.'

Het streven van het Nationaal Plan Open Science is dat in 2020 alle wetenschappelijke literatuur vrij bereikbaar is. Het NRO vindt het belangrijk om ook in de tussenliggende periode tot aan 2020 te bezien wat er aan mogelijkheden zijn om zo veel mogelijk open access voor leraren bereikbaar te maken. NRO

Vmbo-leerlingen motiveren

Leerlingen zijn gemotiveerder als leraren weten hoe ze hun tegelijkertijd autonomie én structuur moeten bieden. Een korte training helpt docenten in het vmbo deze twee te combineren en zodoende motiverender les te geven. Dit blijkt uit onderzoek van de Universiteit Utrecht, het Kohnstamm Instituut en de Universiteit van Amsterdam.

De motivatie van leerlingen wordt gestimuleerd als je autonomie én structuur biedt, zo stelt eerder onderzoek. 'Die twee lijken op gespannen voet met elkaar te staan: leerlingen zelf keuzes laten maken en zorgen voor structuur', zegt onderzoeker Lisette Hornstra. 'Maar ze gaan juist heel goed samen.' Een training leert hoe leraren beide wel kunnen combineren en hoe ze hierbij rekening kunnen houden met verschillen tussen leerlingen. Deze training is ontwikkeld door de onderzoekers samen met leraren uit het primair onderwijs en het vmbo.

In de vmbo-classes waar docenten de training hadden gevolgd (de interventiegroep), bleken de leerlingen meer intrinsiek gemotiveerd dan in de controlegroep, waar de leraren geen training kregen. Hornstra: 'We zagen dat de vmbo-leerlingen hun motivatie in het eerste leerjaar wisten vast te houden. Dat is bijzonder, want we weten dat veel middelbare scholieren al snel hun motivatie verliezen. In de controlegroep nam die motivatie dan ook af.'

Ook toonden de leerlingen van getrainde docenten meer inzet, ervoeren ze meer autonomie en hadden ze een positievere relatie met de docent. Alle leerlingen profiteren van de training die hun docenten hebben gevolgd, er zijn geen verschillen tussen leerlingen met verschillende sociaaleconomische of etnische herkomst. Dit bevestigt eerder literatuuronderzoek van Hornstra en collega's.

De leraren leerden tijdens de training dat drie elementen bijdragen aan de motivatie van leerlingen: (1) een leergerichte aanpak – niet focussen op cijfers, maar toetsen zien als middel om te leren; (2) autonomie – leerlingen betekenisvolle keuzes bieden, hun het gevoel geven inspraak

te hebben en negatieve gevoelens erkennen (luisteren naar waarom een leerling iets niet wil doen); (3) structuur bieden die de autonomie ondersteunt – orde in de klas, samen duidelijke regels afspreken, hulp en begeleiding bij het leerproces.

Een handleiding 'Motiverend lesgeven' op basis van deze methode is beschikbaar via <bit.ly/lm-motiv>. NRO